

OČITOVANJE PREVODITELJSKIH NAČELA U NEKIM STAROCRKVENOSLAVENSKIM I HRVATSKIM CRKVENOSLAVENSKIM PRIJEVODNIM OBRASCIMA

Vida VUKOJA, Zagreb

Člankom se predstavljaju dosadašnji važniji radovi o prevođenju na hrvatski crkvenoslavenski (u prvome redu Josipa Vrane i Josipa Leonarda Tandarića), a koji su nastali na osnovi istraživanja provedenih na korpusima oblikovanima s obzirom na sadržaj teksta (npr. evanđeoski tekstovi, posljednice, obrednički tekstovi). U tim se istraživanjima najveća pozornost usmjeravala na to koliki je utjecaj latinskoga (biblijskoga) teksta na crkvenoslavenske prijevodne tekstove, te je li riječ o prevođenju koje je pretežito doslovno (*ad verbum, verbum pro verbo*) ili po značenju, smislu (*sensum de sensu*), pri čemu problem tzv. slobodno prevedenih mjesta ima poseban položaj. Navode se i odabrani radovi o teoriji ćirilometodske prevoditeljske tradicije u kojima se raspravlja o ćirilometodskim prevodilačkim postupcima i odnosu nasljednika Svete braće prema ćirilometodskoj prevodilačkoj praksi.

Autorica potom predstavlja dva vlastita istraživanja prijevodnih obrazaca provedena na osnovi korpusâ koji obuhvaćaju leksikalizacije određenih koncepata (čuvstava i poniznosti), unutar kojih se razlikuju prijevodi s grčkoga i prijevodi s latinskoga. Na osnovi tih raščlambi, povezanih s poznatim iz ranijih Vraninih i Tandarićevih raščlambi zaključuje se da postoje tri područja na koja treba obratiti pozornost u istraživanju prijevoda na hrvatski crkvenoslavenski. Prva dva su već poznata: provedba načelâ doslovnoga prevođenja i prevođenja po značenju te sociolingvistički utjecaji na prijevod (arhaizacija, latinizacija i pohrvaćivanje teksta). Treći do sada nije uziman u obzir, a riječ je o odnosima unutar koncepata čija se leksikalizacija prevodi. Naime, barem je u nekim slučajevima primijećeno da se pomaci unutar prijevodnih obrazaca razlikuju s obzirom na to koji se koncept želi leksikalizirati.

Ključne riječi: prijevodni obrasci, Josip Vrana, Josip Leonard Tandarić, doslovno prevođenje, prevođenje po značenju, leksikalizacija, koncept

1. UVOD (VAŽNIJA ISTRAŽIVANJA PREVOĐENJA NA HRVATSKI CRKVENOSLAVENSKI)

Više se hrvatskih paleoslavista bavilo pitanjima hrvatskih crkvenoslavenskih (u nastavku teksta: hosl.) prijevodnih tekstova, a najsustavnije među nji-

ma Josip VRANA (1975., 1984., 1991.-1993.) i Josip Leonard TANDARIĆ (1993.). Biserka GRABAR (1986.) dala je pregled ćirilometodskih prijevoda u hrvatskoglagoljskim spomenicima, ali ne ulazeći u detaljnost vezane za konkretan prevoditeljski postupak. Među ostalim radovima koji na neki način dotiču pitanja hcsl. prijevoda, uključujući i naslijeđene starocrkvenoslavenske (u nastavku teksta: scsl.), treba izdvojiti važne radove Vatroslava JAGIĆA (1919.), Johannes REINHARTA (1989.-1990.), Marinke ŠIMIĆ (2003.), Marije PANTELIĆ (1970.) i druge kojima se u prvome redu pokazuje ran i znatan utjecaj latinskoga biblijskoga teksta na hcsl. biblijske tekstove (o tomu v. i VRANA 1975: 52-64 i dalje).¹ Tu su i radovi o psaltiru (npr. VAŬAVEC 1889., GRABAR 1985.), te rad Josipa HAMMA o inačicama u hrvatskoglagoljskim tekstovima (1953.) u kojima se razlikuju inačice koje ovise o piscu (opće) i one koje ovise o tekstu koji se prevodi ili o predlošku (posebne).

Među starijim se paleoslavistima nerijetko naglašavala sklonost hrvatskih glagoljaša prevoditelja doslovnomu, pa i ropskomu prevođenju, te relativno slabo vladanje latinskim jezikom. Tako Vatroslav JAGIĆ (1913: 26) pišući o prijevodima u hrvatskoglagoljskim časoslovnim knjigama i čitanjima u propovijedima kaže da se u njima »vidi čas dobro poznavanje latinskog jezika, čas velika nevještna u prijevodu«. Vjekoslav ŠTEFANIĆ (1963: 9) drži da su kasniji zahvati u ćirilometodski prijevod u načelu taj prijevod kvarili. Nasuprot tomu, VRANA (1975: 53.82 i 1991-1993: 47) misli da prvi scsl. prijevodi nisu bili savršeni (usp. i TANDARIĆ 1993: 313).

Josip Vajs (VAJS; KURZ 1929.) i Karel HORÁLEK (1954.) svoja istraživanja o prijevodu evanđelja zasnivaju na kraćemu, izbornome *Assemanijevu evanđelju* ili na četveroevanđeljima. Za razliku od njih, VRANA (1975.) svoje zaključke o prevođenju evanđelja donosi na osnovi istraživanja duljih evanđeoskih tekstova i to iz najstarijega hrvatskoglagoljskoga evanđelistara (onoga iz MVat₄) pokazujući da ti evanđelistarski tekstovi vrlo dobro čuvaju tragove najstarijega ćirilometodskoga prijevoda evanđelja. Za taj prijevod VRANA (1975: 52-53) nalazi da je latiniziran prijevod grčkoga

¹ Za razliku od toga, Boris Ivanovič Skupskij (СКУПСКИЙ 1978.) u jednome u nizu svojih radova o scsl. biblijskome prijevodu pokazuje da u scsl. evanđeoskom tekstu nema utjecaja latinskoga teksta (u SKУПСКИЙ 1978. v. pregled literature u kojoj se zastupaju različita mišljenja o tome ima li ili ne utjecaja latinskoga evanđeoskoga teksta na scsl. evanđeoski tekst).

teksta antiohijsko-carigradske recenzije (u čemu se slaže s Vajsom) te da je u prvotnome prijevodu bilo dosta slobodno prevedenih mjesta (u čemu se slaže s Horálekem), za koja drži da su svojstvena već izvornoj redakciji hrvatskoglagoljskoga teksta evanđelja (VRANA 1975: 53-57.68-80, v. i TANDARIĆ 1993: 307-309). U drugoj svojoj raščlambi VRANA (1984: 116-118) na osnovi stanja u dijelu *Marijinskoga četveroevanđelja* u kojemu su starija zapadna tekstualna obilježja revidirana prema puno mlađoj grčkoj carigradskoj recenziji zaključuje da je scsl. prijevod doslovan kao i latinski prijevod evanđelja. Osim toga, ustvrđuje da Ćiril i Metod u slavenskome nisu našli dovoljan raspon jezičnih sredstava za prijevod s grčkoga u kojemu bi jedan slavenski leksem odgovarao jednomu grčkomu. Zbog toga su više od jedne grčke leksičke jedinice prevodili jednom scsl. leksičkom jedinicom, a posebno su često nekoliko grčkih složenih glagola prevodili jednim slavenskim jednostavnim glagolom. Tako su npr. oblicima scsl. *évití/avítí (se)* prevedeni oblici grč. *φαίνεσθαι* 'izlaziti na svjetlo' (Mt 1,20; 2,13.19; 6,5.16.18; 9,33; 13,26; 16,19.23.28; 24,27.30; Mc 14,64; L 24,1) i *φανερῶν* 'učiniti vidljivim' (I 7,14; 17,6), ali i: *ὀραῖσθαι* 'biti viđen' (Mt 17,3; Mc 9,4; L 1,11; 9,31; 22,43; 24,34), *ἀποκαλύπτειν* 'otkriti' (Mt 11,25 i 16,17, L 10,22), *ἀναφαίνεσθαι* 'pokazati se' (L 19,11) i drugi, pa čak i sintagma *ἔρχεσθαι εἰς φανερόν* 'izlaziti na svjetlo' (Mc 4,22, L 8,17).² S druge strane, postoje i slučajevi prevođenja jedne grčke leksičke jedinice pomoću nekoliko slavenskih leksičkih jedinica: npr. oblici grč. *βάλλειν* prevode se crkvenoslavenskim (u nastavku teksta: csl.) oblicima glagola *vrěšti (vrьgъ* i drugi; Mt 4,6; 5,29.30; L 4,9; I 8,7.59), *vbvrěšti (vbvrьgъ* i drugi; Mt 5,25; 10,34bis; 13,42.47.50; 17,27; Mc 9,22.42.45; 11,23; 12,42.43bis.44bis; L 12,49; 13,19; 21,3.4bis; 23,19; I 5,7; 21,6bis.7.), *mesti/metati* (Mt 27,35; Mc 12,41bis; 15,24; L 23,34), *vbložiti* (Mt 27,6; Mc 7,33; I 13,2; 15,6; 20,25.27), *vbliěti/vbľivati* (Mt 9,17bis; Mc 2,22; 4,37; L 5,37.38; I 13,5), *vbdati* (Mt 25,27) i drugim.³

S obzirom da postoje i primjeri u kojima se jednim scsl. leksemom prevodi više grčkih leksema, kao i primjeri u kojima se jedan grčki leksem prevodi različitim scsl. leksemima, možda je primjerenije brojčani nerazmjer u prijevodnim obrascima koji s jedne strane čine grčki, a s druge strane scsl.

² Primjeri prema VRANA 1984: 94-95.

³ Primjeri prema VRANA 1984: 112-114.

leksemi tumačiti vrijednosno neutralnije – nepodudaranjem značenjskih struktura, a što je izravno povezano s činjenicom da su grčkomu idiomu (obilježenim kršćanskim svjetonazorom) i slavenskim idiomima (obilježena poganskim svjetonazorom)⁴ svojstvene različite konceptualne strukture i različiti svjetonazori. Autor brojčani nerazmjer prijevodnih obrazaca primjećuje i u odnosu latinskih i slavenskih leksema. Npr. na mjestima na kojima se u slavenskim prijevodima nalazi *êviti/aviti (se)* u latinskome se biblijskome prijevodu nalaze sljedeći leksemi: *appareo* i *pareo* (najmanje 16 puta), *videor* (najmanje 5 puta), *manifesto me* i *manifestor* (najmanje 7 puta), *ostendo* i *ostendor* (najmanje 23 puta), *demonstro* (najmanje 3 puta), *revello* (najmanje 3 puta).⁵ Zbog toga »mirne duše« zaključuje da je latinski prijevod bio jezikoslovnim modelom scsl. prijevoda. Osim toga, VRANA (1991-1993: 45-46) primjećuje da se hrvatskoglagoljski evanđeoski tekstovi ne mogu istraživati bez osvrta na njihovo sustavno redigiranje prema latinskomu biblijskomu prijevodu čija su dva osnovna obilježja: ispravljanje određenih mjesta zamjenom slobodnije prevedenih mjesta doslovnim prijevodom prema latinskomu tekstu te pohrvaćivanje.

Jedno je od glavnih područja Tandarićeva istraživačkoga zanimanja bila hcsl. norma koju je otkrivao u prvome redu na osnovi hcsl. prijevoda posljednica i obredničkih tekstova s latinskoga.⁶ Osim tih prijevoda, istraživao

⁴ Naravno, atributi »poganski«, a posebno »kršćanski« ovdje su uporabljeni uvjetno. Ne želi se reći da je čitav slavenski idiom obilježen poganskim svjetonazorom, a još se manje želi reći da je čitav grčki obilježen kršćanskim svjetonazorom. Ipak, na grčkome je u ćirilometodsko doba već postojala tradicija biblijskih, liturgijskih, teoloških i različitih kršćanskih nabožnih tekstova, a u njihovu okviru i određene značenjske osobitosti zbog kojih su i sastavljeni moderni rječnici poput LAMPE 1969. Takvih tekstova, barem ne u značajnijem broju, prije pojave starocrkvenoslavenskoga u okviru slavenskih idioma nije bilo. S obzirom na to, a u skladu s teorijama o povezanosti svjetonazora i jezika, može se pretpostaviti da se u nekim jezičnim vidovima tekstova u kojima se nalaze ovdje obrađeni primjeri (posebno značenjskim koji su najotvoreniji utjecajima tzv. izvanjezične stvarnosti) dva navedena idioma u nekoj mjeri razlikuju zbog različitoga svjetonazora koji se u tim tekstovima zrcali.

⁵ Primjeri prema VRANA 1984: 94-95.

⁶ Jezik je posljednica Tandarić obradio u magistarskom radu *Jezik sekvencija u hrvatskoglagoljskim misalima*. Zaključci toga rada ukomponirani su u tekst *Staroslavenski jezik hrvatskih glagoljaša* (TANDARIĆ 1993: 71-77). Doktorska disertacija *Glagoljaški ritual*, s neznatnim je izmjenama objavljena u dva dijela s naslovima: *Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagoljskom ritualu* (TANDARIĆ 1993: 85-107) i *Hrvatskoglagoljski ritual* (TANDARIĆ 1993: 219-273).

je i biblijske prijevode pri čemu je, naravno, obuhvatio i naslijeđene scsl. prijevode s grčkoga. Tandarić je posebnu pozornost poklanjao slobodno prevedenim mjestima – onima kod kojih priređivač teksta skupinu riječi koja izvorno pripada jednomu mjestu u evanđeoskom tekstu dodaje nekome drugomu, srodnomu kontekstu. Takva mjesta nemaju usporednicu ni u grčkome ni u latinskome izvorniku, a ni u scsl. prijevodu evanđelja, pa puno govore o jezičnoj normi hrvatskih glagoljaša. Tako se u retku: (*Lazar*) *želeše nasittiti se otъ krupic padajućih otъ tr'pezi bogatago niktože ne daēše emu* (L 16,21) sintagma »*niktože ne daēše emu*« unosi iz prispodobe o rasipnome sinu (L 15,16),⁷ a u MVat₄ i MRoč se čak u biblijskome retku pojavljuje sintagma iz kanona mise: *se bo est čaša krъvi moee novago zavēta taina vēri* (Mt 26,28).⁸ S obzirom da takve primjere nalazimo na istim biblijskim mjestima, a razasute (ako ne u svim onda barem) u većini spomenika, Tandarić se slaže s Vranom da su slobodno prevedena mjesta svojstvo izvorne redakcije hrvatskoglagoljskoga evanđeoskoga teksta (TANDARIĆ 1993: 308).

Iz ovoga se kratkoga pregleda očituje da se u vezi s prevođenjem na hosl. pozornost obraćala na sljedeća pitanja: je li riječ o prevođenju koje je pretežno doslovno (*ad verbum*, *verbum pro verbo*) ili po značenju, smislu (*sensum de sensu*)⁹ pri čemu pitanje slobodno prevedenih mjesta ima pose-

⁷ Primjer je naveden prema TANDARIĆ 1993: 308. Usp. stanje u grčkome i latinskome biblijskome tekstu u tim dvama recima: L 16,21: grč. *καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου* i lat. *cupiens saturari de micis quae cadebant de mensa divitis*; L 15,16: grč. *καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι, καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ* i lat. *et cupiebat implere ventrem suum de siliquis quas porci manducabant et nemo illi dabat*.

⁸ Primjer je naveden prema TANDARIĆ 1993: 309. Usp. stanje u grčkome i latinskome biblijskome tekstu retka Mt 26,28 u kojima, naravno, nema usporednice hosl. sintagmi *taina vēri*: grč. *τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης (τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυννόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν)* i lat. *hic est enim sanguis meus novi testamenti (qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum)*.

⁹ Prvi je sačuvani zapis o doslovnu prevođenju kao o prevođenju *ad verbum* (ili *verbum pro verbo*) Ciceronov: *In quibus hoc primum est in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos sermo patrius, cum idem fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas non inviti legant.* (*De finibus bonorum et malorum*, Liber Primus 4.; <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/fin.shtml>; naglasila V. V.). Sintagmu *sensum de sensu*, po uzoru na Ciceronov *ad verbum*, prvi je uporabio Jeronim, i to u svome poznatome pismu Pamahiju: *Ego enim non solum fateor, sed libera voce profiteor me in interpretatione Graecorum absque scripturis sanctis, ubi et verborum ordo mysterium est, non verbum e verbo sed sensum exprimere de sensu* (*Liber de optimo genere interpretandi, Epistula 57*; <http://monumenta.ch/latein/>; naglasila V. V.).

ban položaj s obzirom da je vjerojatno više riječ o tekstološkome nego prevodilačkome ili jezičnome problemu te na utjecaj latinskoga (biblijskoga) teksta na csl. prijevodne tekstove.

2. NEKA ISTRAŽIVANJA ĆIRILOMETODSKIH PRIJEVODA

Od samoga je početka prevođenja na slavenski jezik ono moralo imati čvrst teorijski oslonac, inače ne bi izdržalo stalne borbe koje su Ćiril, kasnije Metod, a onda i njihovi učenici morali voditi da bi se csl. pismenost održala, posebno u tako osjetljivome području kao što je liturgijski jezik. Dva su glavna izvora dokaza o teoretskome promišljanju Svete braće: Ćirilov govor u Veneciji kako je zabilježen u XVI. poglavlju *Žitja Konstantinova* te *Pogovor slavenskome prijevodu Svetoga pisma* (tzv. *Giljferdingov list*, *Makedonski ćirilični list*).¹⁰ U XVI. se poglavlju *Žitja Konstantinova* prenosi gotovo čitavo poglavlje 1C 14 zbog čega se pretpostavlja da je u njemu izvorna Ćirilova obrana slavenskoga liturgijskoga jezika proširena (BRATULIĆ 1985: 78).

Makedonski se ćirilični list često promatra u odnosu na *Predgovor* Ivana Egzarha njegovu prijevodu *Bogoslovlja* Ivana Damaščanskoga, jer se u oba pojavljuje parafraza jednoga navoda iz Pseudodionizijeva djela *O Božjim imenima*.¹¹ Elena SURKOVA (1998.) zato dobro primjećuje da se ćirilo-

¹⁰ O podrijetlu teksta v. МАРЕШ 1982-1983: 5-14. Tekst je na hrvatski jezik preveo Josip BRATULIĆ (1985: 131-133). Više je mišljenja o tomu tko je autor *Makedonskoga ćirilskoga lista*. André VAILLANT (1948: 17) drži da ga je pisao Konstantin, Франтишек Вáцлав МАРЕШ (1982-1983: 13) zaključuje da je autor Metod, a tako misli i BRATULIĆ (1985: 21). Ангелина МИНЧЕВА (1981: 15-16) drži da je riječ o Konstantinu Preslavskome, a Иван ДОБРЕВ (1981: 32) dopušta da je autor Ivan Egzarh.

¹¹ МАРЕШ (1982-1983: 11-13) se slaže da su *Predgovor* i *Makedonski ćirilski list* inačice istoga teksta, te na osnovi primjera iz *Knjige Otkrivenja* uporabljenih u *Makedonskome ćirilskome listu* pokazuje da taj tekst nije predgovor aprakosu već Metodov pogovor cjelovitome Novome zavjetu ili čak čitavomu Svetomu pismu. Tekst *Predgovora* Ivana Egzarha Bugarskoga prijevodu *Bogoslovlja Ivana Damaščanskoga* glasi: *єсть неплодъно . лъню . іакоже и криво иже не силѣ и разоумоу вѣннимати . нъ ꙗльмъ . и се нѣсть своеє еже вѣтвѣнага хотіати разоумѣти . нъ иже гласѣ наꙗ вѣннимають и силѣ даже и до слоꙗхоу не линююца* (ДОБРЕВ 1981: 21). Elena SURKOVA (1998: 982) upozorava da *силѣ* и *разоумоу* ovdje označava 'značenje', 'smisao' (eng. *sense*).

Riječ je o parafrazi iz PSEUDODIONIZIJEVA djela *Περὶ Θεῶν ὀνομάτων* (*O Božjim imenima*) IV,11: *Καὶ μὴ τις ἡμᾶς οἰέσθω παρὰ τὰ λόγια τὴν τοῦ ἔρωτος ἐπωνυμίαν πρεσβεῦειν. Ἔστι μὲν γὰρ ἄλογον, ὡς οἶμαι, καὶ σκαιὸν τὸ μὴ τῆ δυνάμει τοῦ σκοποῦ*

metodsko prevođenje zasniva na teološko-filozofskoj pozadini pavlovskih spisa i Pseudodionizijeve teognoze.

Spominjući opreku doslovnoga prijevoda i prijevoda po značenju (smislu) koristan je uvid koji je iznijela Angelina Minčeva raspravljajući s kolegama koji su pisali o odnosu *Makedonskoga ćiriličnoga lista* i *Predgovora* Ivana Egzarha. Klaus TROST (1973: 525) drži da je navod Pseudodionizija u *Makedonskome ćiriličnome listu* uporabljen u drugačiju svrhu od one u koju je uporabljen u Egzarhovu *Predgovoru*. I za navod iz Pavlove poslanice (1C 14,18-19), kojega inače nema u *Predgovoru* drži da je uporabljen kako bi opravdao nužna odstupanja od načela doslovnoga prevođenja zbog razlika u svojstvima grčkih i slavenskih gramatičkih oblika (TROST 1973: 518-520). Prema Trostu, poimanja se prevođenja Konstantina (izrečenoga u *Makedonskome ćiriličnome listu*) i Ivana Egzarha (izrečenome u *Predgovoru*

προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσιν. Καὶ τοῦτο οὐκ ἔστι τῶν τὰ θεῖα νοεῖν ἐθελόντων ἴδιον, ἀλλὰ τῶν ἤχους ψιλοῦς εἰσδεχόμενων καὶ τούτους ἄχρι τῶν ὠτων ἀδιαβάτους ἔξωθεν συνεχόντων καὶ οὐκ ἐθελόντων εἰδέναι, τί μὲν ἢ τοιαύτε λέξεις σημαίνει, πῶς δὲ αὐτὴν χρῆ καὶ δι' ἑτέρων ὁμοδυνάμων καὶ ἐκφαντικωτέρων λέξεων διασαφῆσαι, προσπασχόντων δὲ στοιχείοις καὶ γραμμαῖς ἀνοήτοις καὶ συλλαβαῖς καὶ λέξεσιν ἀγνώστοις μὴ διαβαινούσαις εἰς τὸ τῆς ψυχῆς αὐτῶν νοερόν, ἀλλ' ἔξω περὶ τὰ χεῖλη καὶ τὰς ἀκοὰς αὐτῶν διαβομβουμέναις. Ὡσπερ οὐκ ἔξον τὸν τέσσαρα ἀριθμὸν διὰ τοῦ δις δύο σημαίνειν ἢ τὰ εὐθύγραμμα διὰ τῶν ὀρθογράμμων ἢ τὴν μητρίδα διὰ τῆς πατρίδος ἢ ἑτερόν τι τῶν πολλοῖς τοῦ λόγου μέρεσι ταῦτὸ σημαίνοντων. (http://www.documentacatholicaomnia.eu/02g/0531-0533,_Dionysius_Aeropagita,_De_divinis_nominibus,_MGR.pdf). Evo i prijevod toga teksta: »I neka nitko ne pomisli da proturječimo Svetomu pismu kada svečano objavljujemo ime 'Čežnja' (za Boga, op. V. Vukoja). Jer, čini mi se nerazumno i glupavo više držati do izraza nego do smisla, a nije tako s onima koji žele steći uvid u božanske stvari nego s onima koji primaju isprazne zvukove ne dopuštajući im da zađu dalje od njihovih ušesa, i zanemaruju ih ne želeći znati što se kojim izrazom kani (reći) niti kako ih mogu protumačiti drugim riječima izričući jasnije isti smisao. Takvi ljudi su pod vlasti besmislenih elemenata i crta, i nerazumljivih slogova i izraza koje ne prodiru u osjet njihovih duša, već svojim ustima i slušanjem čine tupu buku držeći neispravnim tumačiti broj 'četiri' nazivajući ga 'dva puta dva' ili 'nesvinutu crtu' nazivajući je 'ravnom crtom' ili 'domovinu' nazivajući je 'zemljom očeva' ili slično zamjenjujući ih drugim nazivima-inačicama koje u jednome jeziku imaju isto značenje. Treba zato razumjeti da uistinu mi samo rabimo elemente, slogove i izraze i pisana imena i riječi kao pomoć našim osjetilima, budući da su naša osjetila kao i stvari koje ta osjetila dotiču suviše kada naše duše bivaju duhovnom energijom potaknute na duhovne stvari, baš kao što su takve i duhovne moći kada duša, postajući bogolikom, u slijepom zagrljaju nerazumljivoga jedinstva susreće Zrake nedostižne Svjetlosti.« (prijevod V. Vukoja; s uvidom u prijevod s grčkoga na engleski objavljen na mrežnoj stranici http://www.ccel.org/ccel/parse/morefathers/files/areopagite_03_divine_names.htm#c4).

prijevoda *Bogoslovlja*) razlikuju: dok Konstantin zagovara istoznačni prijevod koji se odlikuje i formalnom podudarnošću izvornoga i ciljnoga teksta, Ivan Egzarh predstavlja drugačiju ideju – prijevod kojim se sredstvima slavenskoga jezika želi u prvome redu izraziti značenje izrečeno izvornim tekstom i koji u tu svrhu dopušta otklone u formi u odnosu na izvorni grčki tekst. U prvome se redu to odnosi na dopune i ispuštanja dijelova izvornoga teksta. Aleksander NAUMOW (1975: 16) iznio je mogućnost da je *Predgovor* Ivana Egzarha preslavska inačica, a *Makedonski ćirilični list* ohridska inačica istoga ranije napisanoga teksta o načelima prvih slavenskih prijevoda pri čemu je *Predgovor* bliži izvornomu tekstu. Angelina Minčeva (МИНЧЕВА 1981: 15-16) podsjeća da se preslavska prevoditeljska praksa ne može poistovjećivati sa slobodnim prijevodom, a ćirilometodska prevoditeljska praksa s prijevodom koji osim do prenošenja značenja drži i do očuvanja formalnih tekstualnih svojstava. Tako se *Predgovor* Ivana Egzarha ne može držati primjerom prijevoda svojstvenoga preslavskoj školi samo zbog toga što je riječ o prijevodu koji se ne drži ropski svoga predloška. Naime, ćirilometodsko poimanje prijevoda ima svojstva obaju osnovnih načela srednjovjekovnoga prevođenja: onoga koje drži do vjernosti u formi i onoga koje drži do vjernosti u prenošenju značenja, jer nastoji značenje izrečeno grčkim tekstom vjerno prenijeti slavenskim jezičnim sredstvima ne žrtvujući niti u području značenja (ne dodavajući niti oduzimajući grčkomu tekstu) niti u području izvornih slavenskih jezičnih sredstava (time što se nastoji što rjeđe utjecati grecizmima). Minčeva naglašava da su preslavski prevoditelji na čelu s Konstantinom Preslavskim nastojali njegovati onakvu ćirilometodsku prevoditeljsku tradiciju o kakvoj govori i *Makedonski ćirilični list*.

Vrijedi provjeriti bi li se i za prevoditelje na hcsl. moglo reći da su više nastojali održati tradiciju ćirilometodskoga prevođenja nego što su nastojali uspostaviti neka drukčija, vlastita prevoditeljska načela kao što se, čini se, aludira ističući ropski prevedena mjesta i prilagodbe tradiranoga teksta latinskomu tekstu. U tu će se svrhu ovdje promotriti i raščlaniti podaci prikupljeni tijekom dvaju istraživanja značenja u hrvatskome crkvenoslavenskome.

3. DVA ISTRAŽIVANJA (H)CSL. PRIJEVODNIH OBRAZACA

Radi semantičke raščlambe provela sam brojčanu raščlambu prijevodnih obrazaca na 3029 primjera 132 leksema deset hcsl. osnova (LUČIĆ 2008:

237-242).¹² Riječ je o leksiku kojim se izriču koncepti šesterih čuvstava: LJUBAVI, NENAVISTI,¹³ NADE, STRAHA, ZADOVOLJSTVA i TUGE.¹⁴ Iako je riječ o strogo ograničenom korpusu, ti će se podaci, ovdje popravljani i prikazani u tablicama 1-4, moći uporabiti za prepoznavanje pokazatelja nekih vidova prevođenja hrvatskih glagoljaša. Prije nego se promotre ti podaci, treba uzeti u obzir da se epistemološke postavke ovoga istraživanja razlikuju od onih na osnovi kojih su svoja istraživanja provodili npr. Vrana ili Tandarić. U navedenom je radu (LUČIĆ 2008.) korpus na kojemu je provedeno istraživanje sastavljen na osnovi leksikalizacije koncepata, a ne na osnovi sadržaja teksta. Prema tomu, kriteriji su bili svojstveni kognitivnoj semantici, a ne tekstologiji. Podjela podataka na prijevode s grčkoga i prijevoda s latinskoga do neke je mjere bliska podjeli po sadržaju teksta jer su prijevodi s grčkoga najčešće biblijski te neliturgijski književni tekstovi (legende, životopisi svetaca i drugi), dok su prijevodi s latinskoga češće vezani za liturgijske tekstove (i nagovore, propovijedi i slično), ali se ipak nikako s njome ne može poistovjetiti.

Tablice s podrobno navedenim podacima o prijevodnim obrascima koji hosl. lekseme povezuju s grčkim i latinskim leksemima, a odnose se na leksikalizaciju šest navedenih koncepata mogu se pronaći u LUČIĆ 2008: 190-236. Ti se podaci ovdje neće ponavljati zbog njihova opsega (kao što je navedeno, riječ je o sistematizaciji 3029 primjera), ali će se zato predstaviti određen broj primjera koji će ipak ocrtati stanje prijevodnih obrazaca u odabranome korpusu. Kako bi ih bilo lakše pratiti, gdje je god to moguće, navode se primjeri hosl. glagola iz biblijskih tekstova zajedno s njihovim

¹² Prijevodna je narav csl. tekstova od početka leksikografskih istraživanja csl. idioma prepoznavana kao sastavnica koja se u istraživanju značenja tih idioma ne može zaobići (npr. ЛЬВОВ 1966., 1968.; ЦЕЙТЛИН 1977.), ali je isto tako ustanovljeno da se značenjsko istraživanje ne može svesti na utvrđivanje najčešće grčke (ili latinske) paralele nekoga csl. leksema (МАРТИ 1994.; usp. NEDELJKOVIĆ 1970., prilozi u TACEBA; ЁОВЧЕБА; ФОС; ПЕНТКОВСКАЯ 2004.).

¹³ »Nenavist« je naziv za koncept čuvstva suprotnoga ljubavi. Leksem »nenavist« nije dio leksika suvremenoga hrvatskoga jezika. Ipak je odlučeno da se taj leksem, a ne očekivani »mržnja«, rabi kao opreka leksemu »ljubav« zbog stanja u scsl. i hosl. u kojima se leksemi osnova *nenavid-* i *mrъzъ-* razlikuju u okviru prijevodnih obrazaca, ali i u području značenja.

¹⁴ Nazivi se koncepata pišu velikim slovima kako je uobičajeno u radovima Anne Wierzbicke, Cliffa Goddarda i drugih istraživača koji ispituju hipotezu o tzv. prirodnome semantičkom jeziku (eng. *Natural Semantic Metalanguage*).

grčkim i latinskim usporednicama.

U području izricanja LJUBAVI leksemi hcsl. osnove *ljub-* prijevodne obrasce najčešće ostvaruju s leksemima grčkih osnova *ἀγαπ-* i *φιλ-* te latinskih osnova *dil-* i *ama-* kao što pokazuju sljedeći primjeri: *sam bo o(tb)cb ljub-bit ni êko vi me ljubite i vêrovaste êko ot b(og)a izidb* (J 16,27; MVat₄ 120d) prema grč. *αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον* i lat. *ipse enim Pater amat vos quia vos me amastis et credidistis quia ego a Deo exivi; ničimže niko[mu]že dlžni budête na tčiju ljubête drugb druga ljubei bo drug' druga zakon' isprbnit'* (R 13,8; BrVO 99c) prema grč. *Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκε* i lat. *nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis qui enim diligit proximum legem implevit; aće kto rečet' ljublju b(og)a a bratra svoego nenavidit' laž' est'* (1J 4,20; MVat₄ 133b) prema grč. *ἐάν τις εἴπη ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῆ, ψεύστης ἐστίν* i lat. *si quis dixerit quoniam diligo Deum et fratrem suum oderit mendax est. Ali se isto tako ostvaruju i prijevodni obrasci s leksemima drugih grčkih i latinskih osnova, kao u sljedećim primjerima: svêdêtel' bo mi est' b(og)b êko ljublju vse vi vb utrobê is(u)h(rbsto)vê* (Ph 1,8; MVat₄ 155d) prema grč. *μάρτυς γὰρ μου ὁ Θεός, ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Χριστοῦ Ἰησοῦ* i lat. *testis enim mihi est Deus quomodo cupiam omnes vos in visceribus Christi Iesu; bratoljubiem' v sebê ljubzni čbstiju drug' druga bol'sha tvoreče* (R 12,10; MVat₄ 18b) prema grč. *τῆ φιλαδελφία εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, τῆ τιμῆ ἀλλήλους προηγούμενοι* i lat. *caritatem fraternitatis invicem diligentes honore invicem praevenientes; ljubivi strannim' sami v sebê bez' rьptaniê* (1P 4,9; BrVO 288b) prema grč. *φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους ἄνευ γογγυσμῶν* i lat. *hospitales invicem sine murmuratione; diêvol' požirova žid(o)v'ski san(a)mъ ljubez'no bo vmês' ti se va nъ zelo* (CommPs 79,14; PsFr 66c) prema grč. *Ὁ διάβολος κατενεμήσατο τὴν Ἰουδαίων συναγωγὴν, ἐνεφιλοχῶρησε γὰρ εἰς αὐτὴν (ἐν αὐτῇ) σφόδρα.*

U području izricanja NENAVISTI leksemi hcsl. osnove *nenavid-* prijevodne obrasce najčešće ostvaruju s leksemima grčke osnove *μισ-* te latinske osnove *odi-* kao što pokazuju sljedeći primjeri: *sp(a)se e iz ruki nenavidečih' e izb(a)vi e iz ruki vragb* (Ps 105,10; PsLob 70r) prema grč. *καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἐκ χειρὸς μισούντων καὶ ἐλυτρώσατο αὐτοὺς ἐκ*

χειρὸς ἐχθροῦ i lat. *et salvavit eos de manu odientium et redemit eos de manu inimici; ni da vznenavidiši br(a)ta tvoego v sr(čd)ci tvoem' na êvé nakaži ego ni imêi na nem' grêha* (Lv 19,17; MVat₄ 65c) prema grč. οὐ μισήσεις τὸν ἀδελφόν σου τῇ διανοίᾳ σου, ἐλεγμῶ ἐλέγξεις τὸν πλησίον σου καὶ οὐ λήμψη δι' αὐτὸν ἀμαρτίαν i lat. *ne oderis fratrem tuum in corde tuo sed publice argue eum ne habeas super illo peccatum*. Ali, isto se tako ostvaruju i prijevodni obrasci s leksemima drugih grčkih i latinskih osnova, kao što je slučaj u sljedećemu primjeru: *vidêše bo da po nenavisti prêdaše ego ar' hierêi* (Mc 15,10; CPar 251v) prema grč. ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς i lat. *sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum summi sacerdotes*.

Koncept se NADE u hcsl. najčešće leksikalizira osnovama *upva-* i *nad-*. Leksemi obiju navedenih hcsl. osnova najčešće prijevodne obrasce ostvaruju s leksemima grčkih osnova ἐλπιδ- i πειθ- te latinskih osnova *spes-* i *fid-* kao što je u sljedećim primjerima: *iskončasta se oči moi upvajuču mi v' b(og)a moego* (Ps 68,4; CPar 58v) prema grč. ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Θεόν μου i lat. *defecerunt oculi mei dum spero in Deum meum; b(ož)e moi na te upvah' da ne postizdju se v̄ v(ê)k̄* (Ps 24,2; MVat₄ 136a) prema grč. ἐπὶ σοὶ πέποιθα· μὴ καταισχυνθείην, μηδὲ καταγελασάτωσάν μου οἱ ἐχθροί μου i lat. *Deus meus in te confido non erubescam; nadêjuče se na g(ospod)a êko gora sion̄ ne podvižit se va v̄k̄ živêi v̄ er(u)s(oli)mlê* (Ps 124,1; PsLob 83r) prema grč. οἱ πεποιθότες ἐπὶ κύριον ὡς ὄρος Σιων· οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα ὁ κατοικῶν Ἱερουσαλημ i lat. *qui confidunt in Domino sicut mons Sion non commovebitur in aeternum qui habitat in Hierusalem; az že na m(i)l(o)st̄ tvoju nadêh' se* (Ps 12,6; PsLob 6v) prema grč. ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ ἐλέει σου ἤλπισα i lat. *ego autem in misericordia tua speravi*. Sporadično se nalaze i prijevodni obrasci s leksemima drugih grčkih i latinskih osnova kao u sljedećim primjerima: *is(us)̄ reki upvaite az' esm' ne boite se* (Mt 14,27; MVat₄ 197b) prema grč. ὁ Ἰησοῦς λέγων· θαρσεῖτε, ἐγὼ εἰμι· μὴ φοβεῖσθε i lat. *Iesus ... eis dicens habete fiduciam ego sum nolite timere; upvajuče že blagovolim' pače otiti ot t̄lese* (2C 5,8; BrVO 118a) prema grč. θαρροῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον i lat. *audemus autem et bonam voluntatem habemus magis peregrinari a corpore et praesentes esse ad Deum; prišad'še pr'vi i nadêhu se si veče*

priēti (Mt 20,10; MNov 23b) prema grč. ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται i lat. *venientes autem et primi arbitrati sunt quod plus essent accepturi; êkože ne nadêēti se nam' žitiē* (2C 1,8; BrVO 115a) prema grč. ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν i lat. *ita ut taederet nos etiam vivere.*

I koncept se STRAHA u hosl. leksikalizira dvama osnovama: *strah-* i *boē-*. Leksemima se tih osnova prevode uglavnom leksemi grčkih osnova φοβ-, δει- i πτο- te latinskih osnova *tim-*, *terr-*, *pav-* i *form-*, kao što pokazuju sljedeći primjeri: *b(la)ž(e)n' i v'si ki boet se g(ospod)a ki hodet' v' putēh' ego* (Ps 127,1; CPar 113v) prema grč. μακάριοι πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν κύριον οἱ πορευόμενοι ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ i lat. *beati omnes qui timent Dominum qui ambulant in viis eius; da uboet se oni a ne uboju se azb* (Jr 17,18; MVat₄ 67d) prema grč. καὶ μὴ κατασχυνθείην ἐγώ· πτοηθείσαν αὐτοί i lat. *paveant illi et non paveam ego; i dovede ih' v' upvan' i i ne uboēše se i nepriēt(e)li ih' pokri more* (Ps 77,53; CPar 69v) prema grč. καὶ ὠδήγησεν αὐτοὺς ἐν ἐλπίδι, καὶ οὐκ ἐδειλίασαν, καὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐκάλυψεν θάλασσα i lat. *et deduxit eos in spe et non timuerunt et inimicos eorum operuit mare; semr' ti t(ê)lesnie nikoliže ne uboē se* (nagovor sv. Maksima biskupa; BrN₂ 334a) prema lat. *mortem corporis nullatenus formidavit; spati včnete i ne budet' kto ustrašil' bi vi* (Lv 26,6; MVat₄ 131d) prema grč. κοιμηθήσεσθε, καὶ οὐκ ἔσται ὑμᾶς ὁ ἐκφοβῶν i lat. *dormietis et non erit qui exterreat.* No, prisutni su i primjeri prijevodnih obrazaca s leksemima drugih grčkih i latinskih osnova poput sljedećih: *bljudēte ne boite se* (Mt 24,6; MVat₄ 242a) prema grč. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε i lat. *videte ne turbemini; pok' rieši me ot l(i)ca nečist(i)vih' ustraš'ših' me* (Ps 16,9; PsFr 14a) prema grč. ἀπὸ προσώπου ἀσεβῶν τῶν ταλαιπωρησάντων με i lat. *a facie impiorum qui me adflixerunt.*

U području izricanja ZADOVOLJSTVA u hosl. se ističu osnove *radb-* i *veselb-*. Leksemi osnove *radb-* najčešće prijevodne obrasce tvore s grčkim leksemima osnove χαῖρ-, a potom i ἀγαλ- te latinskim leksemima osnove *gaud-*. Leksemi osnove *veselb-* najčešće ostvaruju prijevodne obrasce s leksemima grčke osnove εὐφρ- te latinske osnove *laet-*. Evo nekoliko primjera navedenih prijevodnih obrazaca: *ače biste ljubili me radovali se biste ubo êko idu kb o(tb)cu êko ot(b)c(b) boli mene est'* (J 14,28; MVat₄ 253d) prema grč. εἰ ἠγαπάτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα,

ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μου ἔστι i lat. *si diligeretis me gauderetis utique quia vado ad Patrem quia Pater maior me est*; opravdaniê g(ospod)na prava **veseleća sr(̂d)ca** (Ps 18,9; PsLob 11r) prema grč. τὰ δικαιώματα κυρίου εὐθεία, εὐφραίνοντα καρδίαν i lat. *iustitiae Domini rectae laetificantes corda*; g(ospod)̂ vc(̂sa)r(i) se da **raduet se** z(e)m̂la da **veselēt se** otoce mnozi (Ps 96,1; PsLob 64r) prema grč. Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, εὐφρανθήτωσαν νῆσοι πολλαί i lat. *Dominus regnavit exultet terra laetentur insulae multae*. Zabilježeni su i drugačiji prijevodni obrasci, kao u sljedećim primjerima: *i raz'širiše na me usta svoê rěše radost' radostb* (Ps 34,21; CPar 32v) prema grč. καὶ ἐπλάτυναν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, εἶπαν **Εὐ̂γε εὐ̂γε**, εἶδαν οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν i lat. *et dilataverunt super me os suum dixerunt euge euge viderunt oculi nostri*; da h(r̂st)a vên(̂)cb̂ m(u)č(e)niê **veselo priêli bi** (čitanje na blagdan sv. Stjepana, pape i mučenika; BrLab 91b) prema lat. *ut pro Christo coronam martyrii alaciter susciperent*.

Koncept se TUGE u hcsl. leksikalizira pomoću barem šest osnova: *pečalb-*, *tugb-*, *žalb-*, *sêtb-*, *dreselb-*, *skrb̂b-*. Na osnovi brojnosti primjera, za detaljniju su raščlambu ipak odabrane samo dvije osnove: *tug-* i *pečal-*, a evo i primjera najčešćih prijevodnih obrazaca: *aće bo i pečalih vi kn(i)-gami ne kaju se* prema grč. ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι i lat. *quoniam et si contristavi vos in epistula non me paenitet*; **pečalovaše b(la)ž(e)ni an'ton'** (Životopis sv. Pavla pustinjaka; ČZg 83v) prema grč. ἐλυπέτο δὲ ὁ μακάριος Ἀντώνιος; *ê bo pros'êk̂ eŝm̂b̂ i ubog'* g(ospod)̂ **pečale se e(stb)** mnoju (Ps 39,18; CPar 38v) prema grč. ἐγὼ δὲ πτωχός εἰμι καὶ πένης· κύριος φροντιεῖ μου i lat. *ego autem mendicus sum et pauper Dominus sollicitus est mei*; ot ponciênskago manastira smutiti ga **pečalova** (čitanje na blagdan sv. Tome, biskupa i mučenika; BrVO 58c) prema lat. *eum a Pontiniaco proturbari curavit*; *êko ti esi b(ož)e krepost̂ moê vskuju otrinu me i vskuju setue hoždu egda stuž̂aet mi nepriêtelb* (Ps 42,2; PsLob 28r) prema grč. ὅτι σὺ εἶ, ὁ Θεός, κραταίωμα μου· ἵνα τί ἀπώσω με καὶ ἵνα τί σκυθρωπάζων πορεύομαι ἐν τῷ ἐκθλίβειν τὸν ἐχθρόν μου i lat. *quia tu es Deus fortitudo mea quare me reppulisti quare tristis incedo dum adfligit me inimicus*; v̂b̂ vsem̂ skr'beçe na ne **stužajuče si** (2C 4,8; BrVO 117a) prema grč. ἐν παντὶ θλιβόμενοι ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι i lat. *in omnibus tribulationem patimur sed non angustiamur*; ŝbzdatel' vsêh'

potomъ poneže nasъ i naših' radi grêhovъ stužitelъ se est' v plъti (nagovor sv. Petra Zlatorječitoga; BrVO 344d) prema lat. *Creator rerum, orbis Dominum, posteaquam se propter nos nostra angustavit in carne*. Evo i nekih među brojnim primjerima drugačijih prijevodnih obrazaca: *i poēt' petra i êkova i ivana sъ soboju i načet' užasati se i tužiti* (Mc 14,33; MVat₄ 79d) prema grč. *καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν* i lat. *et adsumit Petrum et Iacobum et Iohannem secum et coepit pavere et taedere*; *k tebi v'zdišemo tužeće i plačuće* (antifona; CPar 195r) prema lat. *ad te suspiramus gementes et flentes*; *marta že pečalovaše se o mnozêi službê* (L 10,40; MLab 11a) prema grč. *ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλήν διακονίαν* i lat. *Martha autem satagebat circa frequens ministerium*.

U tablicama 1 i 2 prikazani su podaci vezani za čestotu pojavaka prijevodnih obrazaca. Kao što je prethodno pokazano, za svaki je od koncepata vezano više prijevodnih obrazaca, a za detaljnije su istraživanje izabrani samo oni koji su češći, jedan ili više njih, te su promatrani odnosi između pojedinih osnova koje se rabe u leksikalizaciji jednoga koncepta ili između leksikalizacija različitih koncepata. Tablice 1 i 2 prikazuju podatke o čestoti pojavaka pojedinih prijevodnih obrazaca po hosl. osnovama. U tablici 1 oni su prikazani brojčano, a u tablici 2 tipizirano kako bi se bolje mogle uočiti moguće pravilnosti u odnosima pojedinih osnova i leksikalizacija pojedinih koncepata. U objema se tablicama u prvome retku navodi šest koncepata čuvstava čija se leksikalizacija raščlanjuje. U sljedećem su retku navedene hosl. osnove kojima se leksikaliziraju navedeni koncepti. Potom se navode grčke osnove s kojima hosl. osnove ostvaruju prijevodne obrasce s pripadajućim (brojčanim ili tipiziranim podacima), te konačno latinske osnove s kojima iste hosl. osnove ostvaruju prijevodne obrasce s pripadajućim podacima. Stupci tablice 2 koji se odnose na leksikalizaciju koncepata LJUBAVI i NENAVISTI otisnuti su sivom bojom, jer se u njima pojavljuje samo po jedna hosl. osnova, ali se uvjetno i oni mogu tipizirati, jer ostvaruju više od jednoga prijevodnoga obrasca s grčkim i latinskim osnovama.

Prije svega, u prethodno se prikazanim dvjema tablicama primjećuju neke opće činjenice vezane za broj prijevodnih obrazaca s obzirom na koncept koji se leksikalizira, i s obzirom na to je li riječ o prijevodima s grčkoga ili s latinskoga. S jedne strane, usporede li se brojčani podaci vezani za

Tablica 1: Čestota pojavaka pojedinih prijevodnih obrazaca po hosl. osnovama

Table 1: Frequency of translational patterns manifested according to the Croatian Church Slavonic stems

LJUBAV	NADA		ZADOVOLJSTVO		NENAVIST	STRAH		TUGA	
	<i>upva-</i>	<i>nad-</i>	<i>radb-</i>	<i>veselb-</i>		<i>strah-</i>	<i>boê-</i>	<i>tug-</i>	<i>pečalb-</i>
<i>âγαπ-/φιλ-</i>	<i>ἐπιδ-/πειθ-</i>		<i>χαρ-/ἀγαλ-/εὐφρ-</i>		<i>μισ-</i>	<i>φοβ-/δει-/πτο-</i>		<i>φλυβ-/λυπ-</i>	
192-23	84-21	24-7	115-66-6	14-12-137	116	128-11-5	156-5-6	34-5	37-21
dil-/ama-(/car-)	spes-/fid-		laet-/exul-/ gaud-		odi-/insid-/invid-	tim-/terr-/pav-/form-		angust-/ffi-/ cura-/sollic-	
200-166(-56)	99-53	24-1	28-62-186	200-23-25	78-9-9	63-58-12-18	132-4-12-9	27-25-0-0	0-0-28-27

Brojke otisnute podebljano i u kurzivu odnose se na najbrojnije prijevodne obrasce u kategoriji.

Brojke otisnute u kurzivu odnose se na prijevodne obrasce koji su drugi po čestoti, a vrijednost im je barem polovica vrijednosti najbrojnijega prijevodnoga obrasca u kategoriji.

Tablica 2: Način ostvarivanja prijevodnih obrazaca po hosl. osnovama u tekstovima prevedenima s grčkoga i tekstovima prevedenima s latinskoga

Table 2: Mode of translational patterns actualization displayed according to the Croatian Church Slavonic stems in the texts translated from Greek and those translated from Latin

LJUBAV	NADA		ZADOVOLJSTVO		NENAVIST	STRAH		TUGA	
	<i>upvan-</i>	<i>nad-</i>	<i>radb-</i>	<i>veselb-</i>		<i>strah-</i>	<i>boê-</i>	<i>tug-</i>	<i>pečalb-</i>
<i>âγαπ-/φιλ-</i>	<i>ἐπιδ-/πειθ-</i>		<i>χαρ-/ἀγαλ-/εὐφρ-</i>		<i>μισ-</i>	<i>φοβ-/δει-/πτο-</i>		<i>φλυβ-/λυπ-</i>	
I	I		II/III		I	I		II	
dil-/ama-(/car-)	spes-/fid-		laet-/exul-/ gaud-		odi-/insid-/invid-	tim-/pav-/form-/terr-		angust-/ffi-/ cur-/sollic-	
II	II		III		I	II		III	

I - jedina hosl. osnova ili obje hosl. osnove prototipno ostvaruju prijevodni obrazac s istom (jednom) grčkom ili latinskom osnovom

II - obje hosl. osnove prototipno ostvaruju prijevodni obrazac s istom grčkom ili latinskom osnovom, ali tako da jedna od hosl. osnova često ostvaruje prijevodni obrazac s nekom drugom grčkom ili latinskom osnovom

III - svaka od dviju hosl. osnova prototipno ostvaruje vlastiti prijevodni obrazac

skupinu prijevoda s grčkoga i oni vezani za skupinu prijevoda s latinskoga, primjetno je manje prijevodnih obrazaca ostvarenih s leksemima grčkih osnova nego s leksemima latinskih osnova (13 je grčkih osnova prema 18 ili 19 latinskih osnova). S druge strane, općenito se manje prijevodnih obrazaca ostvaruje u leksikalizaciji čuvstva kojima počinju nizovi dobrih i loših čuvstava (LJUBAV, NENAVIST), a prijevodnih je obrazaca sve više kako se približava krajevima nizova dobrih i loših čuvstava (ZADOVOLJSTVO, TUGA). Tako se u navedenim tablicama zapravo očituje dijagonalno kretanje: najmanje je prijevodnih obrazaca u leksikalizaciji početaka nizova dobrih i loših čuvstava (LJUBAV, NENAVIST) i to u prijevodu s grčkoga, a najviše ih je u leksikalizaciji krajeva tih nizova (ZADOVOLJSTVO, TUGA) i to u prijevodu s latinskoga.

U prijevodima je s grčkoga veća sklonost da dvije hcsl. osnove koje leksikaliziraju isti koncept ostvaruju prijevodni obrazac s istom grčkom osnovom ili, štoviše, da se jedan koncept ostvaruje samo jednim prijevodnim obrascem koji uključuje jednu grčku i jednu hcsl. osnovu. Tako je npr. u izricanju NENAVISTI: taj se koncept u grčkome gotovo redovito izriče leksemima osnove $\mu\iota\sigma$ -, a oni se u hcsl. nalaze prevedeni leksemima osnove *nenavid*-. Slično je i s izricanjem LJUBAVI koja se u grčkome izriče leksemima osnova $\acute{\alpha}\gamma\alpha\pi$ - i $\phi\iota\lambda$ -, a leksemi se obiju navedenih osnova u hcsl. nalaze prevedene leksemima osnove *ljub*-. To su dva najbolja primjera I. tipa (u tablici 2), a oba su povezana s leksikalizacijom čuvstava kojima počinju nizovi dobrih i loših čuvstava (LJUBAV, NENAVIST).

Nasuprot tomu, u prijevodima se s latinskoga primjećuje veća sklonost tomu da svaka od dviju hcsl. osnova ostvaruje prijevodni obrazac s drugom latinskom osnovom (III. tip u tablici 2). Krajnji se primjeri takvoga slučaja nalaze u odnosu osnovâ kojima se u prijevodima s latinskoga leksikaliziraju čuvstva kojima završavaju nizovi dobrih i loših čuvstava (ZADOVOLJSTVO, TUGA). Tako se u području izricanja ZADOVOLJSTVA leksemi hcsl. osnove *radb*- najčešće nalaze kao prijevod leksema latinske osnove *gaud*-, a leksemi hcsl. osnove *vesel*- kao prijevod leksema latinske osnove *laet*-. U području izricanja TUGE, stanje je složenije: prema leksemima hcsl. osnove *tug*- u latinskim tekstovima stoje leksemi dviju osnova (*angust*- i *fli*-), a i prema leksemima hcsl. osnove *pečalb*- u latinskim tekstovima također stoje leksemi dviju osnova (*cura*- i *sollic*-). Na osnovi toga može se zaključiti da

su prevoditelji s grčkoga bili skloniji najprije pojmiti koji koncept određena grčka osnova leksikalizira, zatim za taj koncept odabrati odgovarajuću csl. osnovu, pa tako uspostavljeni prijevodni obrazac čuvati (I. tip u tablici 2). To načelo vrijedi i kada se jedan koncept leksikalizira dvjema grčkim osnovama. U prijevodu je s latinskoga ta sklonost manje izražena, jer se češće primjećuje određena sklonost da se jednom csl. osnovom ostvaruju prijevodni obrasci s latinskom osnovom koja nije dijelom prototipna prijevodnoga obrasca (II. tip u tablici 2). Tako se npr. NADA u hosl. prototipno izriče leksemima osnove *upvan-*, a leksemi te osnove, osim prototipnoga prijevodnoga obrasca s leksemima latinske osnove *spes-* s 99 primjera, ostvaruju i neprototipni prijevodni obrazac s leksemima latinske osnove *fid-* s čak 53 primjera.

Na osnovi prethodnih dviju tablica može se uspostaviti tablica najčešćih prijevodnih obrazaca (tablica 3) koje hosl. osnove ostvaruju s grčkim i latinskim osnovama kako bi se jasnije mogle očitati moguće sklonosti u prevođenju s grčkoga i latinskoga s obzirom na prototipnost odnosno neprototipnost određene csl. osnove u leksikalizaciji pojedinih koncepata. Tablice su ustrojene tako da su u prvome retku navedeni koncepti čuvstava čija se leksikalizacija promatra. U drugome su retku navedene hosl. osnove koje sudjeluju u toj leksikalizaciji i to tako da su s lijeve strane navedene prototipne, a s desne neprototipne osnove (npr. koncept je zadovoljstva prototipno leksikaliziran osnovom *veselb-*, a neprototipno osnovom *radb-*). U trećemu su retku navedene najčešće grčke osnove s kojima prethodno navedene hosl. osnove ostvaruju prijevodne obrasce. U četvrtome su retku ponovo navedene hosl. osnove koje leksikaliziraju navedene koncepte, ali u skladu s prototipnosti u prijevodima s latinskoga (npr. koncept je tuge prototipno leksikaliziran osnovom *tug-*, a neprototipno osnovom *pečalb-*). U petome su retku navedene najčešće latinske osnove s kojima te hosl. osnove leksikaliziraju navedene koncepte.

Iz tablice 4 vidljivo je da se u prijevodima s grčkoga češće uspostavljaju ustaljeni prijevodni obrasci koji obuhvaćaju jedinu ili prototipnu hosl. osnovu (označene brojkom 1). Struktura se prijevodnih obrazaca raslojava tek iznimno, a to se može ostvariti podjednako u području prototipnih prijevodnih obrazaca (označeno brojkom 1/2) i neprototipnih prijevodnih obrazaca (označeno brojkom 2/3). U prijevodima je s latinskoga vidljiva

Tablica 3: Najčešći prijevodni obrasci po hcsl. osnovama u tekstovima prevedenima s grčkoga i tekstovima prevedenima s latinskoga
 Table 3: The most frequent translational patterns displayed according to the Croatian Church Slavonic stems in the texts translated from Greek and those translated from Latin

LJUBAV	NADA	ZADOVOLJSTVO	NENAVIST	STRAH	TUGA
<i>ljub-</i>	<i>upvan-</i> <i>nad-</i>	<i>veselb-</i> <i>radb-</i>	<i>nenavid-</i>	<i>boê-</i> <i>strah-</i>	<i>pečalb-</i> <i>tug-</i>
<i>ἀγαπ-φιλ-</i>	<i>ἐλπιδ-/πειθ-</i>	<i>χαίρ-/ἀγαλ-/εὐφρ-</i>	<i>μισ-</i>	<i>φοβ-/δει-/πτο-</i>	<i>φλυβ-/λυπ-</i>
<i>ljub-</i>	<i>upvan-</i> <i>nad-</i>	<i>radb-</i> <i>veselb-</i>	<i>nenavid-</i>	<i>strah-</i> <i>boê-</i>	<i>tug-</i> <i>pečalb-</i>
<i>dil-/ama-</i>	<i>spes-/</i> <i>fid-</i>	<i>gaud-/</i> <i>exul-</i>	<i>odi-</i>	<i>tim-/</i> <i>terr-</i>	<i>angust-/</i> <i>cura-/</i> <i>sollit-</i>

Kada se podatci iz tablice 3 tipiziraju kako bi se jasnije vidjele moguće sklonosti i pravilnosti, dobiju se podatci kao u tablici 4:

Tablica 4: Tipizacija najčešćih prijevodnih obrazaca po hcsl. osnovama u tekstovima prevedenima s grčkoga i tekstovima prevedenima s latinskoga

Table 4: Tipization of the most frequent translational patterns according to the Croatian Church Slavonic stems in the texts translated from Greek and those translated from Latin

LJUBAV	NADA	ZADOVOLJSTVO	NENAVIST	STRAH	TUGA
<i>ljub-</i>	<i>upvan-</i> <i>nad-</i>	<i>veselb-</i> <i>radb-</i>	<i>nenavid-</i>	<i>boê-</i> <i>strah-</i>	<i>pečalb-</i> <i>tug-</i>
1	1	2/3	1	1	1/2
<i>ljub-</i>	<i>upvan-</i> <i>nad-</i>	<i>radb-</i> <i>veselb-</i>	<i>nenavid-</i>	<i>strah-</i> <i>boê-</i>	<i>tug-</i> <i>pečalb-</i>
1/2	1/2	1/2	1	1/2	1
		3		1	2

- 1 - prototipnoj ili objema hcsl. osnovama koje leksikaliziraju jedan koncept odgovara jedna grčka ili latinska osnova
- 1/2 - prototipnoj hcsl. osnovi odgovaraju dvije grčke ili latinske osnove
- 2 - neprototipnoj hcsl. osnovi za određeni koncept odgovara jedna grčka ili latinska osnova i to različita od grčke ili latinske osnove koja odgovara prototipnoj hcsl. osnovi za isti koncept
- 2/3 - neprototipnoj hcsl. osnovi za određeni koncept odgovaraju dvije grčke ili latinske osnove i to različite od grčke ili latinske osnove koja odgovara prototipnoj hcsl. osnovi za isti koncept
- 3 - neprototipnoj hcsl. osnovi za određeni koncept odgovara jedna grčka ili latinska osnova i to različita od dvije grčke ili latinske osnove koje odgovaraju prototipnoj hcsl. osnovi za isti koncept

veća sklonost raslojavanju u području prijevodnih obrazaca s prototipnim hosl. osnovama za leksikalizaciju određenoga koncepta (označeno brojkama 1/2 i 3).

Konačno, u tablicama 2 i 4 u objema se skupinama prijevoda (s grčkoga i s latinskoga) očituje sklonost većemu broju učestalih prijevodnih obrazaca s osnovama koje leksikaliziraju koncepte dobrih čuvstava (LJUBAV, NADA, ZADOVOLJSTVO), nego s osnovama koje leksikaliziraju koncepte loših čuvstava (NENAVIST, STRAH, TUGA). Osobito je to očito u odnosu krajnje smještenih osnova koje leksikaliziraju dobra i loša čuvstva (osnove *radb-*, *veselb-* odnosno *tug-* i *pečal-*), ali se primjećuje i u odnosu osnova koje leksikaliziraju LJUBAV i NENAVIST (osnove *ljub-* i *nenavid-*). To daje naslutiti da broj prijevodnih obrazaca ne ovisi samo o tome je li riječ o prijevodu s grčkoga (na starocrkvenoslavenski) ili s latinskoga (na hrvatski crkvenoslavenski), nego da je broj prijevodnih obrazaca i njihova čestota barem do neke mjere povezana s time o kojem je konceptu riječ.

Sliku različitih sklonosti u prevođenju s grčkoga i prevođenju s latinskoga mogu pojasniti i raščlambe predstavljene u radovima LUČIĆ (2006.-2007.) i LUČIĆ (2009.) u kojima su posebno promatrani prijevodni i značenjski pomaci vezani za sljedeće osnove: grč. *ταπειν-*, lat. *humil-* te csl. *smêr-* i *umil-*. U LUČIĆ (2006.-2007.) pokazano je da je prevoditelj prijevodni obrazac grč. *ταπειν-* prema scsl. *smêr-* uspostavio na osnovi prototipne (biblijske) konceptualizacije vezane za grčku osnovu *ταπειν-*, a potom je taj obrazac čuvao i kada to značenjski nije bilo posve opravdano. U istome se radu pokazuje i da na obrazovanje i ustaljivanje novih prijevodnih obrazaca u prevođenju s latinskoga na hosl. utječu sociolingvistički razlozi: prevoditelj je s latinskoga uspostavio prijevodni obrazac između lat. *humil-* (koji odgovara grč. *ταπειν-*) i csl. *umil-* (a ne s očekivanim csl. *smêr-*) na osnovi njihove homografičnosti i homofoničnosti, istaknuvši time vezu svoga teksta s latinskim tekstom. Raščlambom u LUČIĆ (2009.) pokazuje se da to nije jedini sociolingvistički utjecaj na obrazovanje prijevodnih obrazaca u prijevodu s latinskoga. Druga su dva: nastojanje održavanja veze s arhaičnijim scsl. biblijskim tekstom te miješanje sa sličnim osnovama hrvatskoga govora. Ipak, važno je primijetiti da stvaranje takvih prijevodnih obrazaca podržava i značenjska bliskost csl. *smêr-* i *umil-* u prvome slučaju te csl. *smêr-* i hr. *mêr-* u drugome slučaju. Osim navedenih sociolingvističkih

utjecaja podržanih srodnošću u značenjskoj strukturi, na obrazovanje novih prijevodnih obrazaca velik utjecaj imaju i značenjske promjene u pravom smislu riječi, a u obrađenim je primjerima novostvorenih prijevodnih obrazaca koje ostvaruju leksemi latinskih i hcsl. osnova najjasnije prepoznata uloga metonimizacije.

4. ZAKLJUČAK

Podacima dobivenima na osnovi dvaju istraživanja provedenih na kognitivističkoj epistemološko-metodološkoj osnovi, a koji su predstavljeni u trećemu poglavlju ovoga članka, ne žele se prevrednovati zaključci koje su o prevodilaštvu hrvatskih glagoljaša donijeli raniji istraživači hcsl. prijevoda (posebno Vrana i Tandarić), nego provjeriti mogu li se već poznati vrijedni uvidi dopuniti novima, stečenima s drugačijega teorijskoga stajališta.

Može se reći da postoje tri područja na koja treba obratiti pozornost u istraživanju prijevoda na hcsl. Prvo je provedba dvaju osnovnih skupina načela srednjovjekovnoga prevođenja: one vezane za doslovno prevođenje i one vezane za prevođenje po značenju (pri čemu slobodno prevedena mjesta treba promatrati zasebno). Drugo su sociolingvistički utjecaji zbog kojih se u prijevodu naizmjenično priklanja arhaizaciji (scsl. jezičnim i tekstualnim svojstvima), latinizaciji ili pohrvaćivanju. Treće, pogled u proces uspostavljanja i čuvanja prijevodnih obrazaca pokazuje da barem u nekim slučajevima postoji određen red u broju prijevodnih obrazaca odnosno u kombinacijama grčkih i csl. te latinskih i csl. leksema koje ih čine te da on, barem u nekim slučajevima, ovisi o odnosima unutar leksikalizacije koncepta o kojima je riječ. Ovdje se prikazanim podacima pokazuje da se i u scsl. prijevodima s grčkoga i u scsl. prijevodima s latinskoga očituje sklonost da broj prijevodnih obrazaca ovisi i o tomu koji se koncept želi leksikalizirati, a ne samo o tomu je li riječ o prijevodu s grčkoga ili s latinskoga te je li riječ o hcsl. tekstu koji je tradiran iz nekoga izvorno scsl. prijevoda s grčkoga ili o izravnome prijevodu s latinskoga. Ta je činjenica vjerojatno vezana za činjenicu da je riječ o dvama idiomima (scsl. i hcsl.) koji se nužno i moraju razlikovati u prototipnim značenjskim strukturama, jer bi inače bilo primjerenije govoriti o jednome (csl.) idiomu. Čini se da je moguće utvrditi i u kojemu će se dijelu leksičke strukture događati pomaci u izboru leksema za

obrazovanje prijevodnih obrazaca: u scsl. se pomaci među leksemima koji sudjeluju u leksikalizaciji određenoga koncepta događaju u području neprototipnih leksema, a u hcsl. ti će se pomaci događati u području prototipnih leksema.

Prema tomu, može se reći da su hrvatski glagoljaši više nastavljali ćirilometodsku tradiciju nego što su nastojali uspostaviti neku novu prevoditeljsku tradiciju, kao što je prema Angelini Minčevoj slučaj i s preslavskom školom.

KRATICE IZVORA

- BrN₂ – *II. novljanski brevijar*, 1495, Novi Vinodolski, Župni ured.
 BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, *Cod. slav.* 3.
 CPar – *Pariški zbornik*, 1375, Pariz, Bibliothèque Nationale, *Slave* 73.
 CZg – *Žgombičev zbornik*, XVI. st., HAZU, *VII* 30.
 MLab – *Ljubljanski (Beramski) misal*, XV. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, *Ms 162* (stara sign. *C 162a/2*).
 MNov – *Misal kneza Novaka*, 1368, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, *Cod. slav.* 8.
 MRoč – *Ročki misal*, 1420, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, *Cod. slav.* 4.
 MVat₄ – *Najstariji hrvatskoglagoljski misal*, početak XIV. st., Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, *Borg illir.* 4.
 PsFr – *Frašćičev psaltir*, 1463, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, *Cod. slav.* 77.
 PsLob – *Lobkovicov psaltir*, 1359, Prag, Státní knihovna (Lobkovicová knihovna), *XXIII G 67*.

LITERATURA

- BRATULIĆ, J. 1985. *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
 ЦЕЙТЛИН, Р. М. 1977. *Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв.* Москва: Наука.
 CICERON. *De finibus bonorum et malorum*, Liber Primus 4. Na mrežnoj stranici: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/fin.shtml>.
 ДОБРЕВ, И. 1981. Съдържа ли Македонският кирилски лист откъс от

- произведение на Константин Философ – Кирил за преводаческото изкуство?. *Старобългарска литература* 9: 20-32.
- GRABAR, B. 1985. Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Fraščićeve psaltira. *Litterae slavicae medii aevi. Francisco Venceslao Mareš Sexagenario Oblatae*. J. Reinhart (Hrsg.). Sagners Slavistische Sammlung, Bd 8. München: Verlag Otto Sagner, 75-96.
- GRABAR, B. 1986. Ćirilometodski i staroslavenski prijevodi u hrvatskoglagoljskim prijepisima. *Slovo* 36: 87-94.
- HAMM, J. 1953. Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša. *Slovo* 2: 13-36.
- HORÁLEK, K. 1954. *Evangeliaře a ětveroevangelia. Přeispěvky k textové kritice a k dějinám staroslovenského překladu evangelia*. Praha: Ćeská akademie věd a umění.
- JAGIĆ, V. 1913. Hrvatska glagolska književnost. U B. Vodnik, 1913. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska, 9-60.
- JAGIĆ, V. 1919. *Zum Altkirchenslawischen Apostolus. (I. – Grammatisches und Kritisches; II. – Lexikalisches: Die Physiognomie der slawischen Übersetzung)*. Wien: In Kommission bei A. Hölder.
- JERONIM. *Liber de optimo genere interpretandi (Epistula 57)*. Na mrežnoj stranici: <http://monumenta.ch/latein/>.
- LAMPE, G. W. H. 1969. *Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- LUČIĆ, V. 2006-2007. Značenje hrvatskokrkvenoslavenske osnove *směr-* i prevođenje na starokrkvenslavenski. *Slovo* 56-57: 303-318.
- LUČIĆ, V. 2008. *Semantička raščlamba hrvatskoga crkvenslavenskoga leksiķa koji izriče osjećajnost* (neobjavljena doktorska disertacija). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- ЛЪВОВ, А. С. 1966. *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. Москва: Наука.
- ЛЪВОВ, А. С. 1968. Чешско-моравская лексика в памятниках древнерусской письменности. *Славянское языкознание. VI. международный съезд славистов (Прага, август 1968 г.)*. Москва: Академия наук СССР. Советский комитет славистов, 316-338.
- МАРЕШ, Ф. В. 1982-1983. Потеклото на текстот на Македонското кирилско ливче. *Slovo* 32-33: 5-14.
- МАРТИ, Р. 1994. Проблеми на значението на славянската лексика от Кирило-Методијево време. *Старобългарска литература XVIII.4*: 23-39.
- МИНЧЕВА, А. 1981. За текста на Македонски кирилски лист и негови автор. *Старобългарска литература* 9: 3-19.
- NAUMOW, A. E. 1975. Najstarsze słowiańskie rozważania o sztuce tłumaczenia. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace historycznoliterackie XXXIII*: 9-17.
- NEDELJKOVIĆ, O. 1970. Staroslavenska sinonimika i problem staroslavenskih

- jezičnih redakcija. *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru. Razdio lingvističko-filološki* 8-9: 41-54.
- PANTELIĆ, M. 1970. Zapadne varijante u staroslavenskim psaltirima. *Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски, I*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 291-299.
- PSEUDODIONIZIJE. О пресβυτερος περι Θεων ονοματων. Na mrežnoj stranici: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02g/0531-0533,_Dionysius_Aeropagita,_De_divinis_nominibus,_MGR.pdf (prijevod na engleski nalazi se na mrežnoj stranici: <http://www.ccel.org>).
- REINHART, J. 1989-1990. Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju. *Slovo* 39-40: 45-52.
- СКУПСКИЙ, Б. И. 1978. К вопросу о латинском влиянии на славянский перевод евангелия. *Slovo* 27: 5-26.
- SURKOVA, E. 1998. The Theological, Philosophical and Linguistic Background of Constantine the Philosopher's Concept of Translation. J. Krašovec (ur.). *Interpretation of the Bible*. Ljubljana-Sheffield: Slovenska akademija znanosti in umetnosti and Academic Press, 975-984.
- ŠIMIĆ, M. 2003. O prijevodu psaltira iz Pariškog zbornika Slave 73. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29: 275-292.
- ŠTEFANIĆ, V. 1963. Tisuću i sto godina od moravske misije. *Slovo* 13: 5-42.
- TANDARIĆ, J. L. 1993. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevac trećoredaca.
- TACEBA, J.; ЁОВЧЕВА, М.; ФОС К.; ПЕНТКОВСКАЯ, Т. (red.). 2004. *Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади от международната конференция. София, 24-28 юни 2003*. София: Издателска къща »ГорексПрес«.
- TROST, K. 1973. Die Übersetzungstheoretischen Konzeptionen des Cyrillisch-Mazedonischen Blattes und des Prologs zum Bogoslovie des Exarchen Joann. Zugleich ein Beitrag zur Frage der Autorschaft Konstantin-Kyrills. J. Holthusen, E. Koschmieder, R. Olesch, E. Wedel (Hrsg.). *Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongress in Warschau 1973*. München: Dr. Rudolf Trofenik, 497-525.
- VAĻAVEC, M. 1889. O prijevodu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko-i bugarsko-slovenskijem. *Rad JAZU XCVIII*: 1-84.
- VAILLANT, A. 1948. La préface de l'Évangéliste vieux-slave. *Revue des études slaves XXIV*: 5-20.
- VAJS, J.; KURZ, J. (ed.). 1929. *Evangeliarivm Assemani : codex Vaticanvs 3. slavicus glag. : editio phototypica cum prolegomenis, textu litteris cyrillicis transcripto, analysi, annotationibus palaeographicis, variis lectionibus, glossario*. Tomus I: prolegomena, tabulae. Pragae: Academia scientiarum et artium Bohemica, Ministerium scholarum eruditionisque publicae.
- VRANA, J. 1975. *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*. Beograd: Srpska aka-

demija nauka i umetnosti.

VRANA, J. 1984. Leksičke varijante staroslavenskog prijevoda Evanđelja i njihov odnos prema grčkom originalu. *Јужнословенски филолог XL*: 93-118.

VRANA, J. 1991-1993. Evolucija leksičkih varijanata u staroslavenskom prijevodu evanđelja od kraja 10. stoljeća do početka 14. stoljeća. *Slovo 41-43*: 5-48.

VUKOJA, V. 2009. Prijevodni obrasci, konceptualizacija i značenje leksema hrvatske crkvenoslavenske osnove *smêr-* u nebiblijskim tekstovima. *Slovo 59*: 189-230.

S u m m a r y

MANIFESTATION OF TRANSLATIONAL PRINCIPLES IN SOME OLD CHURCH SLAVONIC AND THE CROATIAN CHURCH SLAVONIC TRANSLATIONAL PATTERNS

Earlier important works on translation into Croatian Church Slavonic (primarily written by Josip Vrana and Josip Leonard Tandarić), were based on the research conducted on the corpora formed with regard to the content of the text (e.g. evangelical texts, sequences, ritual texts). There were two main problems in the focus of those investigations. The first one was whether a particular translation is predominantly literal (*ad verbum, verbum pro verbo*) or sense-based (*sensum de sensu*), freely translated spots having a position of their own. The second issue was examination of the possible influence of Latin (biblical) text on the Croatian Church Slavonic translational texts. Also, the chosen works on the Cyril-Methodian theory of translation discussing Cyril-Methodian translational processes and attitude of the successors of the Saint Brothers towards Cyril-Methodian praxis of translation are considered.

Author presents two of her own investigations of the translational patterns conducted on the basis of corpora consisting of lexicalizations of particular concepts (passions and humility). Within both corpora, translations from Greek and translations from Latin into Church Slavonic are distinguished. Based on those analyses, combined with Vrana's and Tandarić's results, it is concluded that there are three fields which should be taken into account when investigating translations into Croatian Church Slavonic. The first two are well-known: application of literal translation and sense-based

translation; sociolinguistic influences to the translation (archaization, latinization, croatianization). The third one has not been taken into consideration yet – relations within the concepts which lexicalization was translated since it has been noticed that, at least in some cases, shifts within translational patterns differ with regard to the fact which concept is to be lexicalized.

Key words: translational patterns, Josip Vrana, Josip Leonard Tandarić, literal translation, translation by sense, lexicalization, concept

Prikazani rezultati proizašli su iz znanstvenoga projekta »Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije«, provođenoga uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Izvorni znanstveni članak

Autor: Vida Vukoja

Staroslavenski institut

Demetrova 11

HR-10000 Zagreb

Primljen: 28. IX. 2009.

Prihvaćen: 17. IX. 2010.